

О лексици православне духовности у савременом српском језику – темељито

Ружица С. Левушкина, *Лексика православне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)* (Београд: Институт за српски језик САНУ, 2024, 514 стр.)

Приказала **Драгана М. Ратковић**, Институт за српски језик САНУ, Кнез Михаилова 36, Београд, Србија, dragana.ratkovic@isj.sanu.ac.rs

 <https://orcid.org/0000-0002-7718-7569>

Едиција *Монографије* у издању Института за српски језик САНУ постала је богатија за још једно мултидисциплинарно истраживање српске лексике и терминологије. Реч је о студији посвећеној лексици православне духовности у савременом српском језику, чији је аутор Ружица С. Левушкина, виши научни сарадник Института за српски језик и уредник *Речника српскохрватског књижевног и народног језика САНУ (Речника САНУ)*. Књига представља штампану верзију докторске дисертације одбрањене 2013. године на Филолошком факултету Универзитета у Београду пред комисијом у саставу: проф. др Рајна Драгићевић (ментор), академик Предраг Пипер и проф. др Ксенија Кончаревић.

Приступи наведени у наслову књиге – лексичко-семантички и лексикографски – чине два магистрална аспекта истраживања, усложњена анализама у области још неких лингвистичких дисциплина (првенствено дериватологије и стилистике, али и нормативистике, прагматике, корпусне лингвистике, етимологије).

Како је наведено у *Уводу* (стр. 19–20), у књизи се најпре елаборира појам и садржај православне духовности и даје преглед теолингвистичких проучавања у славистици и шире, с фокусом на истраживањима лексике из области православног дискурса, након чега следи анализа грађе, за шта су одабрани вишеструки методи. Њих чине: статистички метод описа и приказивања по-

јединих резултата; конструктивни метод, примењен у конституисању пројекта израде новог речника и давању предлога за унапређење лексикографске обраде лексема из сфере православне духовности у српској описној лексикографији; корпусни и метод ексцерпције; метод компонентне анализе; аналитички и метод посматрања, употребљени у представљању семантичких, творбених и етимолошких елемената лексичких јединица; метод анализе и израде речничких дефиниција, као и контекстуалне анализе, коришћен у изношењу предлога лексикографске обраде лексема и у опису лексичких јединица у *Речнику САНУ*; индуктивни метод, примењен у систематизацији резултата добијених анализом једне тематске подгрупе лексема и предлозима намењеним лексикографима за опис лексике из сфере православне духовности убудуће и дедуктивни метод – у анализи и елаборату садржаја појединих графикана и табела, као и у делу у коме се елаборира садржај православне духовности и одређују њени ужи оквири у циљу систематизације лексике.

Веома обимна и репрезентативна грађа, коју чини око 15.000 лексичких јединица, ексцерпирана је из описних речника савременог српско(хрватско)г језика и српске богословске литературе, док је литература, превенствено лексиколошка, дериватолошка и теолошка, мање србистичка, а више из области русистике, у којој су теолингвистичка истраживања знатно развијенија, тако да студија Ружице Левушкине добрим делом представља примену русистичке теолингвистичке теоријско-методолошке апаратуре на материјалу српског језика. Тиме монографија о којој је реч доприноси развоју србистичке теолингвистике унапређујући њен статус у славистичкој теолингвистици.

Садржај истраживања структурисан је у четири поглавља, од којих су прва два – *Православна духовност* (стр. 23–101) и *Преглед досадашњих истраживања језика и православне духовности* (стр. 103–178) – теоријског карактера, док остала два – *Лексика из сфере православне духовности у српском језику* (стр. 179–290) и *Лексикографска обрада лексема из сфере православне духовности у српском језику* (стр. 291–384) – садрже анализу грађе. У остала поглавља спадају: *Завршна закључна реч* (стр. 385–392), *Речник термиолошке лексике употребљене у монографији* (стр. 393–451) *Литература* (стр. 453–490) и *Списак извора* (стр. 491–492). Књига садржи и два резимеа – на енглеском (стр. 493–494) и руском језику (стр. 495–496), два регистра – појмовни (стр. 497–504) и именски (стр. 505–514), а завршава се белешком о аутору (стр. 515).

Поглавља су подељена на бројне (под)одељке, а закључци веома често изложени схематски и табеларно, што књигу чини прегледнијом и у чему се уједно огледа прецизност и акрибичност истраживања. Вредности студије доприноси и то што свако (пот)поглавље садржи закључак, на основу којег се изводи метазакључак целокупног истраживања.

У првом поглављу најпре се елаборирају појам *православна духовност* и сродни појмови (*религиозност*, *душевност*, *култура*, *морал*, *ерудиција*, *образованост*, *теологија*), а затим се православна духовност описује с три аспекта: према унутрашњем садржају, у историји и у човековом животу.

Унутрашњи садржај православне духовности чине: теоними; дејства, енергије, својства Бога; стварање света; промисао божији (општи) и теотоконими, историјске појаве – прародитељски грех; Потоп; Стари завет; домострој спасења; новозаветни библизми; први хришћани; мучеништво; Црква; јереси, расколи, секте; чување вере; монаштво; византијско наслеђе; помесне цркве; Српска православна црква; Руска Православна црква; православна црква данас, док се православна духовност у човековом животу односи на: смисао живота; вечни живот; свете тајне; спољашње видове побожности; свете врлине; грехе и друге непријатеље људског спасења и, коначно, промисао Божији (посебни).

Ова појмовна систематизација представља матрицу на основу које је у првом делу следећег, лингвистичког поглавља (стр. 182–207) обављена општа лексичко-семантичка систематизација целокупне грађе, која се класификује у 27 тематских група с бројним подгрупама. Лингвистички приступ нпр. теонимима у овом делу подразумева прво њихову поделу на изворно теонимску лексику (нпр. *Бог, Господ, Света Тројица*) и теонимску лексику насталу метафоризацијом апелатива (нпр. *Отац, Учитељ, Лекар*). Истраживање показује да у овој групи, која је многобројна, преовлађују називи за Бога, које, посматрано лексиколошки, карактерише обиље околионализама (нпр. *Цар-Слово, Чокот, Највиши Гост*), а посматрано дериватолошки – обиље поименичених придева (нпр. *(Пре)благи, Васкрсли, Вечни*), те да је најпродуктивнији модел са суфиксом *-тељ* (*Благоподатељ, Избавитељ, Свепобедитељ*), док је најмање продуктиван модел са суфиксом *-ач* (нпр. *Прослављач, Однеговач*).

После овог, општег прегледа, грађа се дели на три шире лексичко-семантичке групе, хиперонимски појмовно означене као: 'Црква', 'хришћанске врлине', 'греси и други непријатељи људског спасења', након чега се, у завршном, петом делу поглавља, разматра потенцијал будућих истраживања лексику двеју потоњих тематских група.

Највећи простор је посвећен најбројнијој и најразуђенијој скупини, а то је група из појмовног домена 'Црква' (стр. 207–282), која се најпре рачва на две подгрупе, појмовно хипонимски означене као 'торжествујућа (небеска) Црква' и 'војинствујућа (земна) Црква'.

Језичке јединице из сфере 'торжествујућа (небеска) Црква' чине називи који се односе на ангеле, свете и Богородицу. У називе везане за ангеле убрајају се јединице којима се хиперонимски у синонимском низу именују ангели (нпр. *анђел, Анђео чувар, бестелесна сила*), епитети (нпр. *бесплотан, бестелесан, неопипљив*) и ангелоними (нпр. *Серафими, Херувими, Гаврил(о)*). У јединице које се односе на свете сврстани су називи за чинове светости (нпр. *бесребреник, великомученик, јуродиви*) и диференцијаторе, који се деле на номинаторе (нпр. *епископ, егзарх, иконописац*), дескрипторе (нпр. *Златоуст(и), Првозвани, Мироточиви*), агномене (нпр. *Ареопазит, Освећени, Столпник*), локализаторе и етнонине (нпр. *александријски, Муромец, Радоњешки*), когномене (нпр. *Свети Стефан Штиљановић, исповедник Варнава Нاستић*) и остале лексеме (нпр. *блаженопочивши, новопрестављени, чедољубив*). На Богородицу се односе епи-

тети (нпр. *безневесна, славна, свехвална*) и теотоконими (нпр. *Богородица, Мајка Божија, Обручница Сина Божијег*).

Грађа која припада појмовном домену 'војинствујућа (земна) Црква' обухвата називе везане за свештенство – у оквиру тога за монашки ред (нпр. *игуман, синђел, свештеномонах*) и свештенички ред (нпр. *парохија, протонамесник, (прото)јереј*), затим за ниже чинове и службе (нпр. *искушеник, беседник, чтец*) и за мирјане (нпр. *парохијан(ин), светован, лаик*).

Домен 'Црква' обухвата бројне групе и подгрупе, а најразуђенија подела је у сегменту 'чин светости', а затим 'чинови јерархије', што показује у којој мери је Православна црква сложен и организован систем.

Поред лексичко-семантичког и граматичког (морфолошког и творбеног) угла, грађи у овом одељку приступа се и с аспекта етимологије, чиме се стиче увид о лексичкој раслојености тематских (под)група, о томе којим врстама речи припада анализирана грађа и какав је њен творбени састав и етимолошко порекло. Прецизности закључака нарочито доприносе статистички подаци о бројчаној и процентуалној заступљености чланова групе, који показују нпр. да су најбројнији термини (са 326 јединица, односно 39,04%), следе: општи лексички фонд, па дескриптори и агномени, затим специјална лексика и, коначно, јединице које су у описним речницима маркиране квалификаторима „ист.”, „покр.” и др. Са становишта морфологије и дериватологије, најзаступљеније су именице мушког рода односно лексеме домаћег порекла и изведенице.

Поред лексикологије и семантике, поглавље о коме је реч представља драгоцен прилог још неким лингвистичким дисциплинама: прагматици – у месту где се говори о ословљавању свештенства, ономастици и терминологији – с обзиром да се уводе два термина из области хагионимске ономастике (*теотоконим* и *ангелоним*) и један из области топонимске ономастике (*епархионим*). Будући да је предмет анализе лексика сакралног стила и да се у анализи грађе води рачуна и о њеној жанровској припадности (да ли су у питању књижевна дела, публицистички или научни текстови), ово поглавље пружа драгоцен допринос и стилистици. У стилистички допринос свакако се убрајају и неке нормативистичке препоруке, нпр. да је, због неговања богатства савременог српског језика, боље задржати црквенословенске варијанте (нпр. *Приснодјева, светилник*) уместо употребе преведених (*Увекдева, свећњак*).

Иако се јединицама у сфери 'хришћанске врлине' (нпр. *вера, трудољубив, опростити*) и сфери 'греси и други непријатељи људског спасења', коју чине подгрупе: 'страсти' (нпр. *гордост, гнев, уније*), 'непријатељи људског спасења' (нпр. *зли дух, непојаник, замка*) и 'лоша (зла) дела' (нпр. *блудочинство, клетвонарушење, чревоугаћање*), приступа првенствено термилошки, њихово истраживање (стр. 282–290) пружа драгоцене податке и о језичкој слици српског православног религиозног и црквеног света. Наиме, називи из друге групе су неупоредиво бројнији од назива из прве групе, што кореспондира неким досадашњим истраживањима лексике српског језика која показују да су јединице негативне експресивне тоналности знатно бројније од оних које имају позитивну

конотацију, односно да је српски говорник (урбани и рурални) склонији номинацији непожељних појава и сл. од пожељних. Иако се не даје одговор на питање зашто је то тако, неспорно је да је перцепција српског говорника осетљивија на негативне појаве, што се одражава и у номинацији. Говорећи о називима из ове групе указује се на неопходност истраживања парадигматског (антонимског) односа лексема које означавају хришћанске врлине и грех, а нарочито на даље истраживање јединица из домена 'хришћанске врлине', као потенцијалног терминосистема.

Четврто поглавље, посвећено лексикографској обради лексема из сфере православне духовности у српском језику, састоји се из три дела: *Лексикографија* (292–301), *Речник лексики православне духовности савременог српског језика* (301–356) и *Лексеме из сфере православне духовности у дескриптивним речницима савременог српског језика* (356–384).

У првом, теоријском делу приказана су достигнућа савремене лексикографије, као посебне научне дисциплине. Мање се говори о србистичкој, а више о англосаксонској и русистичкој литератури. Наведени су бројни појмови, од којих ће се неки користити у наставку студије (*металексикографија*, *лингвосоциокултурна* и *корпусна лексикографија*, *истраживање речника*, *макроструктура* и *микроструктура речника*, *историја лексикографије*), као и осам класификација речника и осам речничких особина, што ће такође послужити као основа практичног истраживања на страницама које следе.

У другом делу представљена је детаљна концепција потенцијалног *Тематског тезауруса лексики православне духовности*, добрим делом примењена на *Речник термиолошке лексики употребљене у монографији* (изостају примери са изворима који илуструју значења) и образлаже се потреба израде таквог дела.

Израду овог тематског тезауруса ауторка сматра неопходном, између осталог, зато што би тиме србистичка лексикографија добила још један специјални речник (пored нпр. речника старих мера, рибарства, а у новије време орнитолошког речника). Дело о коме је реч конципирано је као свеобухватни лингвистички дескриптивни тематски речник лексема из области православне духовности и сагледано с аспекта представљених класификација речника и речничких особина и на нивоима његове макроструктуре и микроструктуре.

Са становишта класификација речника и речничких особина разматрају се и за предложени речник описују следеће особености: број одредница и језика, перспектива посматрања одредница, њихов распоред, слагање и састав, циљ и намена речника и врсте именица.

Предмет анализе на нивоу макроструктуре представља састав лексики. Појединачно се осветљавају: термини, властита имена и називи, лексика из општег лексичког фонда, покрајинизми и лексеме из истог деривационог гнезда, нефреквентна лексика, библизми, русизми, старокњижевна и преводна лексика и, на крају, лексика која је у описним речницима савременог српског језика маркирана као застарела.

На нивоу микроструктуре испитује се структура речничког чланка, у којој се огледа свеукупан начин обраде једне одреднице. Он подразумева: употребу квалификатора, дефинисање њеног значења и илустровање значења наведених у једној или више дефиниција. Квалификаторима у речничком чланку указује се на следеће параметре: фреквентност употребе лексичке јединице, њену територијалну распрострањеност, припадност научним, стручним и другим областима, стилске и функционалностилске карактеристике, нормативни статус и етимологију.

Од бројних детаља анализе у овом поглављу можемо издвојити предлог да се у основи израде овог речника треба придржавати традиције израде дескриптивних речника савременог српског језика. Разлике би се тицале православног погледа на свет, који детерминише како грађу тако и дефиниције и квалификаторе – нпр. дефиниција *мученик* овде би имала позитивну конотацију уместо традиционалне негативне ('човек који је претрпео мучења за веру у Христа, те прибројан светима, канонизован'), док би се користили квалификатори „библ.“, „аскет.“, „нз.“ (новозаветни), „сз.“ (старозаветни) уместо традиционалних „правосл.“, „вулг.“, „хришћ.“ итд.

Сматрамо да је предложени речник драгоцен зато што би, између осталог, допринео осветљавању ризнице словенске апстрактне лексике која је пре два века отишла у заборав или замењена страном терминологијом – да поменемо само дивну реч *созерцање*, која семантички покрива три варијанте латинског порекла: *контемплација*, *интроспекција* и *концентрација*.

У трећем делу четвртог поглавља описана је пракса лексикографске обраде лексичких јединица из сфере православне духовности у дескриптивним речницима савременог српског језика, првенствено *Речника САНУ*, с посебним освртом на тематску подгрупу 'духовна бића (ангели)'. Разматра се присуство/одсуство лексичких јединица, употреба квалификатора, дефинисање одредница и илустративни материјал.

Истраживач сматра да би у даљој изради *Речника САНУ* требало, колико год је могуће, одвојити „православно“ од „народног“ како при дефинисању тако и при употреби квалификатора, а у оквиру последњег – ознаку „правосл.“ требало стављати испред „нар.“.

С друге стране, с обзиром на нове друштвено-историјске околности, било би уместо корпус проширити још неким књижевним делима и текстовима других жанрова богатих лексиком православне духовности, као што су нпр. *Календар СПЦ*, стваралаштво Јустина Поповића и Николаја Велимировића, дела и проповеди савремених православних епископа, али и класично дело хришћанске литературе у преводу на савремени српски језик – *Лествица*.

Посматрано са свих аспеката, студија Ружице Левушкине *Лексика православне духовности у савременом српском језику (лексичко-семантичка анализа и лексикографска обрада)* представља импозантно истраживање лексике српског језика из области православне духовности, релевантно за, слободно можемо рећи, све лингвистичке области и драгоцено за општу културу свих који

се занимају за српску православну културну баштину. Рафиниране, суптилне и прецизне лингвистичке анализе засноване на одличној обавештености о православној философији и савесно обављене на веома обимној и жанровски разноврсној грађи показују богатство и истанчаност језичке слике света српског православног црквеног човека и веома сложене и снажне културне везе између словенских и несловенских православних народа, док два речника (предложени и приложени), на која је примењено истраживање, између осталог, доприносе афирмацији и ревалоризацији словенске апстрактне лексике. Уливајући веру и наду у њен повратак на велика врата, лексикографска мисија Ружице Левушкине показује исправност процене пок. проф. Јована Деретића, изнете у разговору с аутором овог текста далеке 1998. године, после предавања о реформи Вука Караџића, да се то културно благо може вратити док год има младих људи спремних на такав подухват. У духу православне духовности, сматрамо да се проф. Деретић сада увелико радује.